

Tatiana Senko

Rozwój i kierunki nowatorskie w polityce rodzinnej

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (46-47), 43-56

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rozwój i kierunki nowatorskie w polityce rodzinnej

W jakim kierunku zmierza rozwój rodziny? Wyrazista jest tendencja emancypacji kobiet i młodzieży, rośnie ekonomiczna samodzielność członków rodziny oraz pogłębia się tendencja do indywidualizacji. W ostatnich czasach wiele napisano o kryzysie rodziny, o tym, że nie radzi ona sobie ze swoimi funkcjami i obumiera... Takie spojrzenie jest zbyt pesymistyczne. Szczególną uwagę należy zwrócić na kryzys rozwoju i wzrostu rodziny, a nie na upadek jej znaczenia. Rodzinę należy postrzegać przede wszystkim jako instytucję społeczną i tylko w kontekście ogólnego rozwoju społeczeństwa.

Efektywna polityka rodzinna powinna być szeroka i elastyczna. Powinna opierać się na rozpoznaniu aktualnych procesów rodzinnych, tolerancji oraz ingerencji tylko w sytuacji, kiedy chodzi o losy rodziny jako instytucji społecznej, prawa człowieka oraz prawa dziecka. Szczególną uwagę poświęca się dzisiaj kwestii roli kobiety w polityce rodzinnej, problemom obrony kobiet przed wszelkimi rodzajami dyskryminacji, które zagrażają ich samodzielności a nawet życiu, aktywizacji kobiet w rozwiązywaniu problemów związanych z rozwojem i wychowaniem dzieci i tworzeniem psychologicznego komfortu w rodzinie¹. Problematyka ta podejmowana jest w licznych publikacjach, co wydaje się słuszne, gdyż należy uświadomić społeczeństwu prawdziwą sytuację kobiet w znacznej części świata. Rozważania te należałoby wzbogacić o dane dotyczące udziału kobiet, traktowanych jako równe mężczyznom w życiu społecznym. Wiedza o prawach kobiet i ich roli w rozwiązywaniu problemów związanych z polityką rodzinną nie może być nieznaną miejscowym i państwowym władzom oraz politykom. Obowiązek nabycia i przekazania uczniom tej wiedzy mają pedagodzy, pedagodzy społeczni, pracownicy socjalni i psychologowie. Ponadto, wiedzę tę powinny posiadać same kobiety, aby wiedziały o przysługujących im prawach, swojej roli w społeczeństwie, jak również o aktualnie wprowadzanych w życie założeniach polityki rodzinnej.

Włoski socjolog E. M. Barbjeri pisze, iż powstanie złożonego i elastycznego społeczeństwa postindustrialnego, w którym tracą znaczenie takie zjawiska, jak specjalizacja, rozdzielenie obowiązków, hierarchiczna organizacja i maso-

¹ Zob.: T. B. Сенько, *Семейная политика: поиски и открытия*, „Психологическая служба” 2005, nr 2, s. 48–53; *Sociology of the Family*, ed. M. Anderson, Harmondsworth 1971; E. Alanen, *Rethinking socialization, the family and childhood*. [W.] *Sociological Studies of Child Development*, ed. P. Adler, P. Adler, 1990, vol. 3; D. Morgan, *The Family, Politics and Social Theory*, Routledge and Kegan Paul, London 1985; J. Newson, E. Newson, *Parental roles and social contexts*. [W.] *The Organisation and Impact of Social Research*, ed. M. Shipman, Routledge and Kegan Paul, London 1976; M. Richards, *Introduction*. [W.] *The Intergration of a Child into a Social World*, ed. M. Richards, Cambridge University Press, London 1974; T. Tyszk a, *Sociologia rodziny*, PWN, Warszawa 1994; T. Senko, *Psychologia interakcji: Książka piąta: Rodzinna polityka i psychoterapia rodziny*, ATH, Bielsko-Biała 2006, s.11–34.

wa produkcja, niewątpliwie wpłynie na funkcjonowanie rodziny. W takim społeczeństwie kobiety będą odgrywać bardzo ważną rolę. Związane jest to z faktem, iż kobiety w wielu krajach świata żyją dłużej niż mężczyźni i są większą podporą w jednej trzeciej rodzin na świecie. Postęp w technice, zwłaszcza w biotechnologii, zależy głównie od tego, czy i w jakim stopniu skorzystają z niego kobiety. Demokratyczna kultura przyszłego społeczeństwa powstaje także w oparciu o szacunek dla prawdziwych duchowych wartości, które może przekazać naszym dzieciom właśnie rodzina, a nie jakiegokolwiek inne struktury i instytucje.

Aby miało to miejsce, niezbędna jest aktywna polityka rodzinna, wspierana zarówno przez naukowe badania, jak również wysoko wykwalifikowanych specjalistów. Problematyka ta podejmowana była na II Europejskim Kongresie poświęconym problematyce wychowania, który odbył się w Norwegii².

Polityka rodzinna opiera się na siedmiu *podstawowych zasadach*:

- 1) Suwerenności rodziny.
- 2) Suwerenności osobowości w rodzinie.
- 3) Wiara rodziny i jej członków we własne siły.
- 4) Społeczna ochrona każdej rodziny.
- 5) Rozszerzenie swobody wyboru w każdej rodzinie miarą polityki społecznej i elementów polityki rodzinnej.
- 6) Zróżnicowana polityka rodzinna.
- 7) Regionalizacja polityki rodzinnej.

Można więc powiedzieć, iż ogólny sens polityki społecznej polega na tym, by pomagać zrozumieć i społecznie uznać doniosłe *znaczenie kobiety* w zmieniającej się rodzinie.

Rozwój polityki rodzinnej w wysoko rozwiniętych krajach nowoczesnej Europy na przykładzie Holandii i Niemiec

Dla efektywnego funkcjonowania polityki rodzinnej i profesjonalnej pracy z rodziną niezbędne wydaje się dzisiaj czerpanie wiedzy z historii polityki rodzinnej i nauczenie się korzystania z pozytywnych doświadczeń pracy w tym kierunku. Długotrwałą i ciekawą historię ma nowoczesna **holenderska polityka rodzinna**. Jej korzenie mają początek w XIX stuleciu³. W 1871 r. wydane zostało pierwsze prawo ograniczającą pracę dzieci, a w 1889 r. – pracę kobiet. Do lat siedemdziesiątych XX stulecia wskaźniki zatrudnienia kobiet pozostających w związkach małżeńskich przekraczały 10%. Po drugiej wojnie światowej polityka społeczna Holandii była skierowana na zapewnienie wystarczających

² Zob.: Н. Тулина, *Социальная ответственность и семья. Права человека и культура мира: Проблемы обучения и воспитания*, Матер. II Европейского Конгресса по воспитанию в духе мира, 26–30 июля 1996 г., Лиллехаммер, Норвегия. Ред. Э. Клевена, И. Ингландер, А. Халворсен. Пер. с англ. О. П. Рябкова, Р. С. Трохиной. Ред. русск. издания Э.С. Соколова. АИРО-XX. Москва 1999, с. 125–130; Т. Senko, dz. cyt., s. 11–34.

³ Zob.: E. Singer, *Family policy and preschool programs in the Netherlands. International handbook of early childhood education*, New York 1992, p. 361–371; Т. В. Сенько, *Семейная политика в Нидерландах, "Пачатковае навучанне: Сям'я, дзіцячы сад, школа"* 1997, вып. 2, с. 98–110; Т. В. Сенько, *Семейная политика...*, dz. cyt., с. 52–53; Т. Senko, dz. cyt., s. 11–34.

dochodów mężczyznom, które pozwoliłyby im na utrzymanie swoich rodzin. W razie choroby, bezrobocia, podeszłego wieku lub śmierci żywiciela brak dochodów rekompensowany był przez system zapomóg. Istniały także specjalne zapomogi na wychowywanie dzieci. Samotne matki mogły nie pracować, a poświęcić się opiece nad dzieckiem, rolę ojca natomiast przyjmował na siebie rząd.

W 1820 r. pojawiły się pierwsze *szkoły elementarne* dla małych dzieci z biednych rodzin robotniczych. Już dwuletnie dzieci gromadzone były w duże grupy po dwieście osób w jednym dużym pomieszczeniu. Zajęcia odbywały się po 3,5 godziny rano i 2 godziny wieczorem. Głównymi zadaniami szkół elementarnych były:

- 1) zapobieganie problemom wychowywania małych dzieci przez „ulicę”;
- 2) nauka posłuszeństwa, pilności;
- 3) zapewnienie warunków niezbędnych do prawidłowego rozwoju więzi społecznych.

W drugiej połowie XIX stulecia w szkołach elementarnych zaczęły uczyć się dzieci ze średnich klas społecznych. W tym czasie szkoły elementarne stały się *szkołami przygotowawczymi* dla dalszego kształcenia uczniów.

Szkoły elementarne przez długi czas funkcjonowały na własną rękę. Dopiero w 1965 r. zostały uznane przez rząd jako komponent systemu szkolnego. Od tego czasu obywatele Holandii uczęszczali do szkoły podstawowej przez cztery lata. Oświatowy program inspirowany był ideami H. Pestalozziego, F. Frebela oraz M. Montessori i duży nacisk kładł na naukę przez zabawę. W 1970 r. wprowadzony został nowy rodzaj instytucji oświatowych dla dzieci – *przed-szkola*. Dzieci dwu-, trzyletnie przebywały w przedszkolach pod kierunkiem wychowawców po trzy godziny dziennie. Bardzo ważne były zadania dopin-gowania rozwoju kognitywnego, społecznego i emocjonalnego. W 1991 r. już co trzecie dziecko w wieku od dwóch do trzech lat odwiedzało przedszkole.

Inną formą zorganizowanej troski o dzieci był *żłobek*. Dzienny żłobek troszczył się o niemowlęta i małe dzieci, których matki pracowały. Ilość dziennych żłobków była ograniczona do 1989 r. Mogło z nich korzystać tylko 75% dzieci w wieku 0–4 lat.

Wraz z powstaniem żłobków pojawiła się inicjatywa organizacji „Pomocy niezamężnym matkom”. W 1880 r. otwarty został pierwszy *internat dla niezamężnych matek i ich dzieci*. W kolejnych dziesięcioleciach rosła sieć *klinik dla kobiet ciężarnych*, w których proponowano im porady, pomoc finansową, mając na uwadze troskę o dziecko i jego dom. Internaty i kliniki ponosiły odpowiedzialność za swoją działalność. Niektóre z tych klinik zapewniały opiekę nad dzieckiem tylko w przypadku, kiedy matka wyrażała chęć pracy. Począwszy od 1970 r. opieka nad dzieckiem niezamężnej matki zaczęła się zmieniać pod wpływem przemian moralności seksualnej. Możliwość stosowania skuteczniejszej antykoncepcji oraz dobrobyt w kraju pozwoliły matkom utrzymać niezależność finansową. W kolejnych latach część internatów i klinik zamknięto, a pozostałe zostały przeorganizowane na „nadzwyczaj niezbędną pomoc” matkom, ojcom i ich dzieciom w przypadku rozwodu.

W 1901 r. otwarta została pierwsza *klinika medyczna dla niemowląt*. Podstawowym problemem, z którym się zmagano, była walka z wysoką śmiertelnością niemowląt. Kliniki okazywały medyczną pomoc niemowlętom i małym dzieciom, a ich matkom – dawały rady o karmieniu dziecka, higienie i wychowaniu. Te umiejętności przekazywali lekarze i pielęgniarki.

Począwszy od 1920 r. w Holandii zaczęły się pojawiać organizacje proponujące matkom porady dotyczące wychowania dzieci; wydawano książki i czasopisma, w których publikowano wyniki badań dotyczące opieki nad dziećmi i ich wychowania oraz organizowano różne kursy dla matek. W 1970 r. rozpoczęły swoją pracę „biblioteki zabaw” dla matek, które umożliwiały wypożyczanie zabawek i proponowały literaturę psychologiczno-pedagogiczną. W *edukacyjnych biurach i kursach domowych*, zorganizowanych w celu podnoszenia się pedagogicznej kultury matek, mogły one otrzymać wsparcie i porady wychowawcze. Duże starania poczyniono także w kwestii włączania ojców w wychowanie swych dzieci.

Funkcjonowanie tych instytucji zainicjowało powstanie innych form *pomocy psychoterapeutycznej* przeznaczonej dla rodziców. Pomoc ta oferowana była głównie przez kliniki dziecięce, które w późniejszym czasie przekształcone zostały w Regionalne Ambulatoria Instytutu Zdrowia Psychicznego. Obecnie ich działalność obejmuje cały kraj. W ramach Instytutu istnieje dział zajmujący się profilaktyką chorób psychicznych u dzieci, organizowaniem *kursów dla rodziców* dzieci, które przeżywają kryzysy rozwoju psychicznego. Kursy te gwarantują rodzinną integrację, indywidualną terapię dzieci i w razie konieczności terapię dla rodziców. Oprócz tego, otwarte zostały specjalne *Centra pomocy medycznej małym dzieciom* w celu terapeutycznego, stacjonarnego leczenia dzieci w wieku od 18 miesięcy do sześciu lat, których rozwój został zdeorganizowany i może pociągnąć za sobą określone ryzyko lub pewne odchylenia. W centrach takich pracują pedagodzy, psycholodzy, psychoterapeuci oraz pracownicy socjalni. Dzieci znajdują się w nich w dzień, a wieczorami i w dni wolne są zabierane do domu. Jeżeli problemy powstające w rodzinie mają charakter destruktywny, to rodzice mogą z własnej woli ulokować swoje dzieci w *internatach wychowawczych*.

Oprócz form pomocy dobrowolnej istnieje w Holandii *system obowiązkowej pomocy sądowej*. Forma takiej pomocy funkcjonuje od 1902 r., kiedy „prawo do ochrony dziecka” został nadany oficjalny status w postaci specjalnych praw dla dzieci i młodzieży. Opieka i troska sądu obejmuje dziecko tylko w tym wypadku, kiedy rodzice zaniedbują wychowanie, źle obchodzą się z dzieckiem i wskutek tego tracą prawa rodzicielskie. Prawa budowane są w oparciu o poczucie społecznej odpowiedzialności za dzieci. Sędzia może ulokować dziecko w specjalnym internacie albo objąć „specjalnym nadzorem”. Następnie przechodzi ono pod opiekę „opiekuna rodzinnego”, który nie tylko troszczy się o dziecko, lecz również pomaga rodzicom i wspiera ich w razie konieczności.

Polityka rządu Holandii opiera się na przekonaniu o fundamentalnym znaczeniu rodziny dla dziecka. Opiekunowie, rodzice dają dziecku możliwość pełnowartościowego rozwoju i wychowania. Program jest dobrze finansowany. W 1972 r. upowszechniony został system tajnych, cieszących się zaufaniem

lekarzy. Krewni, nauczyciele i pracownicy społeczni mogą zgłosić w biurze informację o dziecku, wobec którego stosowane są różne rodzaje fizycznej lub psychicznej przemocy. Następnie organizowana jest grupa lekarzy i pracowników społecznych, którzy informują o istnieniu sieci dobrowolnej pomocy dzieciom. Jeżeli powołanie takiej grupy jest niemożliwe, to sędzia młodocianego wyznacza procedurę obowiązkowej pomocy.

Widzimy więc, że system troski o dzieci i rodzinna polityka Holandii opierają się na przekonaniu, że *biologiczni rodzice są odpowiedzialni za wychowanie dzieci*. Polityka rodzinnego wsparcia obejmuje więc następujące elementy:

- 1) Społeczne bezpieczeństwo systemu opiera się na ojcu – żywicielu i ulgach oferowanych dziecku, jeżeli rodzina ma minimalny dochód.
- 2) System opieki składa się ze żłobków dla dzieci dwu-, trzyletnich i szkół dla dzieci od czterech lat wzwyż.
- 3) Dla dzieci, których rodzice pracują, jak również dzieci, które znalazły się trudnej sytuacji, otwarte są dzienne żłobki.
- 4) System informacji dla rodziców (matek) składa się z klinik, biur, proponujących rady i pomoc w wychowaniu dzieci, jak również kursów dla rodziców.
- 5) System pomocy społecznej rodzicom i dzieciom jest dobrowolny. Większość z rozpowszechnionych form pomocy rodzicom zakłada obecność psychologów i pracowników społecznych. Jeżeli w rodzinie istnieje wiele problemów, rodzice mogą ulokować swoje dzieci w internatach wychowawczych. Istnieje także dzienna pomoc terapeutyczna dla dzieci i całodobowa psychoterapeutyczna pomoc dla rodziców i dzieci w razie sytuacji kryzysowej.
- 6) System „tajnych lekarzy” istnieje w celu świadczenia pomocy dzieciom w sytuacjach nieposzanowania godności dziecka.

Wymienione warianty dobrowolnej pomocy stanowią elementy obowiązkowej obrony dzieci (przez sąd niepełnoletnich i pomoc internatu sądowego). Polityka wsparcia rodzinnego opiera się na wyraźnym oddzieleniu od siebie pomocy dobrowolnej i sądowej, a rozwiązanie problemów osobistych gwarantuje troskę o byt dzieci.

Prowadzona w Holandii polityka rodzinna opiera się na tradycyjnym systemie kontaktów między ojcem i matką: ojciec – żywiciel, matka – gospodyni domowa. Ta część państwowej polityki rodzinnej została poddana ostrej krytyce pod koniec lat 60-tych.

Począwszy od 1991 r. w rodzinnej polityce Holandii zaczęto zwracać uwagę na opracowanie domowych programów, które wkrótce zajęły centralne miejsce w państwowej polityce. Krytyka rodziny została wyparta na rzecz zainteresowania „grupami ryzyka”, „trudnymi rodzinami” i „trudnymi dziećmi”. Podjęto także starania o opracowanie programów dodatkowego wychowania rodzicielskiego i wczesnego wykrywania problemów wewnątrz rodziny. Podstawową dewizą stało się hasło: „Najlepiej jest zaoferować nawet niewielką pomoc, lecz wcześniej i w takim stopniu, by być jak najbliżej rodziny”. Oprócz tego zaczęto zwracać szczególną uwagę na połączenie różnorodnych ulg i reorganizacji możliwej pomocy. Zadaniem państwa było opanowanie chaosu związanego z przyznawaniem ulg, które wymknęło się praktycznie spod kontroli.

Jedną więc jedną z najważniejszych innowacji ostatnich 15 lat stało się ustanowienie *systemu wczesnego diagnozowania problemów rozwoju*. Za najważniejszy cel tego systemu uznano zapobieganie problemom powstającym u dzieci i rodziców, jak również oferowanie pomocy we wczesnych stadiach po to, aby zapobiec pogorszeniu się sytuacji.

W całym kraju istnieje dzisiaj sieć biur diagnozujących odchylenia w rozwoju dzieci. Ich zadaniem jest zaangażowanie możliwie szerokiego kręgu ludzi w działalność na rzecz zdrowia dzieci oraz zagwarantowanie środków dla tej działalności. Oprócz tego ponoszą one odpowiedzialność za pomoc wszystkim ludziom pracującym z dziećmi.

Ogólnie rzecz biorąc, doświadczenia pracy wielodyscyplinarnych brygad są pozytywne, lecz jednocześnie ich istnienie wiąże się z pojawieniem szeregu problemów:

- 1) powstają trudności we współdziałaniu lekarzy pracujących w tradycyjnych klinikach z psychoterapeutami i lekarzami z innych organizacji;
- 2) według pracowników służby zdrowia pojawiają się czasem komplikacje związane z charakterem kontaktów z pacjentami: wielu rodziców nie chce, by ich osobiste problemy dotyczące zdrowia dzieci stawały się przedmiotem analiz specjalistów brygady;
- 3) pewne wątpliwości budzi samo podejście do dzieci i rodziców stosowane przez takie brygady.

Pytania te rodzą się, ponieważ dotychczas nie przeprowadzono ani jednego badania na temat efektywności i skuteczności zastosowania programu, jak również nie istnieją *de facto* dane o finansowych nakładach niezbędnych dla jego realizacji.

Oprócz tego powstają także różne warianty nowego dla Holandii ważnego obwodu pomocy dzieciom – *systemu wychowania domowego* dla dzieci i rodziców z etnicznych mniejszości.

Jednym z programów wchodzących w skład systemu wychowania domowego jest „Program wsparcia niemowląt” bazujący na amerykańskich propozycjach wsparcia niemowląt i na teoretycznych prawach nauczania. W ramach tych programów dużo uwagi poświęca się nauczaniu matek mających dzieci w wieku do jednego roku, jak właściwie reagować na wszystkie sygnały, które wysyła dziecko. Jest ważne, aby pobudzać je do aktywności i tak dalece jak to tylko możliwe, uwzględniać pasje dziecka sprzyjające rozwojowi zmysłów. Duże zainteresowanie obecnie wywołuje program „Informacja o grach w domu” opracowany dla dzieci z Turcji i Maroka. Jego sedno tkwi w tym, że rodziny mające problemy odwiedza pracownik społeczny, do zadań którego należy:

- 1) zapoznanie dzieci z grami i zabawami, w które bawią się dzieci z Holandii i które ważne są w rozwoju poznawczej sfery dziecka (łamiągłówki, piłki itd.);
- 2) zainteresowanie matek i ojców grami, jak również włączanie ich w gry z dziećmi.

Zastosowanie programu pokazuje, że tureccy i marokańscy rodzice robią bardzo dużo, by ich dzieci miały więcej szans na sukces w nauce szkolnej, i że wysoko cenią sobie kontakty ze społecznymi pracownikami-ochotnikami, którzy bawią się z ich dziećmi, proponując rodzicom pomoc i radę.

Istnieją także „Programy wychowania rodzinnego dla rodziców, których dzieci oddane są pod opiekę”. Programy te obejmują czasem dzieci z deficytami umysłowymi, z problemami w zachowaniu się oraz dzieci, których rodzice mają problemy wychowawcze. Głównym celem tych programów jest stworzenie możliwości dzieciom oddanym pod opiekę, by jak najszybciej mogły wrócić do domu.

Podstawą wszystkich wymienionych programów wychowania domowego jest oferowanie intensywnej, krótkotrwałej pomocy w procesie współdziałania z rodziną. Pomoc ta prowadzona jest z wykorzystaniem rodzinnych nagrań wideo, technik i metod terapii rodzinnej i terapii rozwojowej. Psycholodzy holenderscy opracowują dużą ilość diagnostycznych programów treningowych.

Ważną cechą holenderskiej polityki rodzinnej ostatnich 15 lat stało się stworzenie dobrowolnych *schronisk rodzinnych dla dzieci*. Jeżeli umieszczenie dziecka w schronisku jest konieczne, to lepiej, jeżeli zostanie ono skierowane do rodziny zastępczej niż do domu dziecka. W rodzinach takich istnieje o wiele więcej możliwości rozwoju dla dzieci, zwłaszcza w przypadku małych dzieci. W związku z obecnością takich rodzinnych schronisk liczba domów dziecka zmniejsza się, a rząd poświęca dużo uwagi na wyszukiwanie i organizowanie rodzinnych domów dziecka.

Takie formy pracy z rodziną niewątpliwie są ciekawe.

Nie mniej ciekawe wnioski przynosi obserwacja polityki rodzinnej **Niemiec**. Nowe podejście do pracy z rodziną i rodzinna terapia rozwijała się i rozpow szechniała w Niemczech w czasach, kiedy w rodzinach, jak i w państwowej polityce rodzinnej odnotowano poważne zmiany⁴.

Nowoczesna rodzina niemiecka różni się od tej z przed roku 1968. Stosunek między dziećmi i rodzicami zmienił się: jedni mówią o „partnerstwie”, inni o braku „partnerstwa”. Zmienił się też kontakt między pokoleniami rodziców. Sposób zachowania się charakterystyczny dla rodziny niemieckiej – teraz to „rodzina, w której główne osoby [to] dzieci”⁵. Badanie długotrwałości oraz trybu życia par małżeńskich w Niemczech pokazało, że do 70-tych lat rozwód był konsekwencją sporów o charakterze emocjonalnym.

Główną motywacją, która skłania do założenia rodziny jest dzisiaj chęć posiadania dziecka i to właśnie ona warunkuje przekształcenie związku nieformalnego w małżeństwo. Badanie relacji między dziećmi i rodzicami w okresie powojennym pozwoliło zaobserwować transformację miejsca kobiety w społeczeństwie. Ta zmiana doprowadziła do tego, że kobieta nie gra już głównej roli emocjonalnej w rodzinie. Teraz tę funkcję przekazuje się dziecku. Kontakty między pokoleniami rodziców i dzieci w porównaniu ze stosunkami między pokoleniami rodziców stają się więcej znaczącymi i stałymi.

Nowa *rodzinna polityka i terapia rodzinna* zapoczątkowana w 1968 r. wywołała szeroki rezonans w środowisku społecznym⁶. Było to konsekwencją pomnożenia liczby fachowców kończących wyższe uczelnie wyspecjalizowane w kształceniu pracowników socjalnych, w tym także pedagogów społecznych.

⁴ H.-P. Heekerens, *Familientherapie und Erziehungsberatung*, Asanger, Heidelberg 1989, s. 177–238.

⁵ Tamże.

⁶ R. A. Kaufmann, *Die Familienrekonstruktion: Erfahrungen – Materialien – Modelle*, Asanger, Heidelberg 1990.

Korzenie rodzinnej terapii można znaleźć przede wszystkim (1) w pracy społecznej i (2) psychodynamicznie zorientowanej terapii schizofrenii. I w pierwszej, i w drugiej sferze małą terapeutyczną jednostką może być tylko rodzina, a nie indywiduum. Terapia rodzinna w Niemczech orientowała się na *osobowość, która ma problemy we współdziałaniu z bliskim społecznym otoczeniem*. „Pacjent rodzina” („Patient Familie”) – to zdaniem niemieckich psychologów i psychoterapeutów manifest terapii rodzinnej⁷. Właśnie od tego czasu zmieniło się położenie psychologów, pracowników społecznych i pedagogów. Ich podstawowymi zadaniami stały się:

- 1) profilaktyka antyspołecznego zachowania się dzieci i młodzieży,
- 2) praca w pozaklinicznej sferze.

Dużo uwagi w związku z tym zaczęto poświęcać wspólnej pracy *grup fachowych* psychologów, pracowników socjalnych i pedagogów. Zaczęto akcentować znaczenie takich czynników komunikacji międzyludzkiej, jak zrozumienie, zainteresowanie, zapamiętanie, przyjęcie, jak również takie niespecyficzne czynniki, jak ciepło i humor. Od pracowników socjalnych zaczęto wymagać dodatkowego wykształcenia, by mogli stać się równie kompetentni jak dyplomowani psycholodzy oraz dysponować wiedzą i doświadczeniem, które umożliwiałyby pracę w zakresie terapii rodzinnej. W terapii rodzinnej dokonały się na tyle istotne zmiany, że doprowadziły one do stworzenia systemu pracy z rodziną i efektywnego rozwiązywania problemów powstających we współdziałaniu między rodzicami i dziećmi.

Kierunki nowatorskie w polityce rodzinnej

Tradycyjne metody pracy z dziećmi to metody, w których podstawowy akcent kładzie się na przygotowanie ich do szkoły i doskonalenie ich wykształcenia. Metody takie jednak nie zaspokajają kompleksowych potrzeb dzieci, w związku z tym w sektorze wykształcenia UNESCO opracowane zostały nowe, alternatywne kierunki polityki rodzinnej⁸ (UNESCO, 2000). Psycholodzy Uniwersytetu Wisconsin (USA) na podstawie doświadczenia zdobytego w USA i krajach Ameryki Łacińskiej opracowali nowatorskie, alternatywne metody rozwoju dzieci wczesnego, przedszkolnego i młodszego wieku szkolnego⁹.

Autorzy stoją na stanowisku, że zdrowy rozwój fizyczny i psychiczny dzieci zależy od *jakości środowiska*, w którym one dorastają i wychowują się oraz od *organizacji życia w rodzinie*. W związku z tym alternatywne podejścia do realizacji potrzeb dziecka powinny uwzględniać pracę ze środowiskiem, w którym funkcjonuje dziecko. Zgromadzone doświadczenie jest ciekawe i pożyteczne zarówno dla psychologów, jak i dla pracowników oraz pedagogów społecznych, pracujących z dziećmi w określonym wieku oraz z ich rodzinami.

⁷ H. E. Richter, *Patient Familie*, Rowohlt, Reinbek 1970.

⁸ *Развитие детей младшего возраста. Создание основы обучения*, 2000, ЮНЕСКО: Сектор образования.

⁹ Zob.: M. Аранго, *Методы дошкольного воспитания*. [В:] *Развитие детей младшего возраста: Создание основы обучения*, 2000, ЮНЕСКО: Сектор образования, с. 36–41; Т. Senko, dz. cyt., s. 26–33.

Podstawowe zasady kompleksowych programów rozwoju to:

- organizacja pracy z rodziną zgodnie z kompleksowymi potrzebami dzieci;
- urzeczywistnianie pracy z rodziną z wykorzystaniem strategii umacniającej możliwości rodziny (zwłaszcza rodziców) lub zastępującej jej środowisko, by spełnić potrzeby dziecka; najważniejszą rolę przy tym odgrywa kształcenie rodziców, zaangażowanie ich w troskę o dzieci i ich naukę;
- włączenie rodziców i ich dzieci w aktywną współpracę, która mogłaby wzmocnić rodzinę;
- włączenie w program możliwie dużej liczby dzieci i poszukiwanie wszelkich funduszy na urzeczywistnienie programu pomocy rodzinom.

Podstawowe rodzaje kompleksowych programów dla rodzin:

- 1) grupy kwartalne;
- 2) program w domu;
- 3) program współdziałania rodziców z dziećmi;
- 4) program współdziałania starszych dzieci z młodszymi;
- 5) programy łączące domowe wychowanie z wychowaniem w przedszkolach;
- 6) program patronatu w domu;
- 7) kompleksowe programy dla dzieci i rodziny.

Przyjrzyjmy się ich działalności bardziej szczegółowo.

Grupy kwartalne – to grupy różniące się rozmiarem, organizowane są przez matki w następujący sposób: grupa przedszkolna odzwierciedla grupę domową. Matki biorą udział w podobnych pedagogiczno-organizacyjnych przedsięwzięciach na ochotnika. Czasem jednoczą się w spółdzielnie i opracowują swoje własne systemy organizacyjne. Grupy kwartalne zapewniają udział dużej liczbie uczestników wykorzystujących własne zasoby i sprzyjają przeprowadzeniu wielu rodzajów pracy skierowanej na rozwój dzieci w młodszym wieku. Jednocześnie mogą stać się one źródłami dochodu dla niektórych rodziców.

Programy w domu – ich podstawowym zadaniem jest rozszerzenie potencjału rodziców kosztem przekazywania im niezbędnej wiedzy dotyczącej zaspokajania potrzeb ich dzieci od samych narodzin. Pozwala to zaopatrzyć rodzinę w główną wychowawczą i kształcącą rolę, jak również zmniejszyć nakłady na wychowanie dzieci i ich naukę. W pewnych programach dzieci mogą spełniać funkcje rodzicielskie, a rodzice stawać się obiektem wychowania. Wszystko po to, by rodzice mogli stać się lepszymi opiekunami dla swych dzieci, aby mogli w sposób prawidłowy pracować ze swoimi dziećmi i dbać o ich rozwój.

Do tej zaś kategorii odnoszą się i takie metody, jak:

- współdziałanie rodziców z dzieckiem,
- współdziałanie dzieci między sobą,
- połączenie domowego wychowania ze społecznym,
- patronat w domu.

Pomimo tego, że część z nich wykorzystuje współdziałanie indywidualne, a inne stosują strategię współdziałania grupowego, wszystkie metody można wykorzystać w pracy z rodzicami lub dziećmi w starszym wieku. Takie podejście sprzyja osobowościowemu rozwojowi członków rodziny urzeczywistniających współdziałanie z małymi dziećmi, i podnosi poziom wiary we własne siły. Metody te wymagają systematycznego przygotowania i kontroli ze strony psy-

chologów i pedagogów społecznych, ale nie wymagają specjalnych pomieszczeń, a to znacznie zmniejsza koszt, zwłaszcza w porównaniu z tradycyjnymi metodami.

Program współdziałania rodziców z dziećmi przede wszystkim włącza kształcenie pedagogiczne rodziców. W ramach podobnych programów uczą się zarówno dzieci, jak i rodzice. Matki uczęszczają na zajęcia raz w tygodniu lub dwa razy w miesiącu po to, by nauczyć się, po pierwsze, zabezpieczać zdrowy rozwój dzieci; po drugie, kontrolować rozwój dzieci i odpowiednio reagować na postępujące zmiany; po trzecie, wykorzystać w domu szkolne materiały sprzyjające intelektualnemu rozwojowi dzieci.

Podstawową zaletą takich programów jest:

- obniżenie nakładów w porównaniu z innymi programami, ponieważ przewiduje się wynagrodzenie dla jednego pedagoga, który jednocześnie będzie przeprowadzać zajęcia z setką rodziców;
- wzrost poziomu wiary we własny siły;
- zdolność rodziców, którzy brali udział w programie, do efektywnego pomagania w rozwoju poznawczej sfery dziecka i formowaniu u niego pewności siebie.

Podstawowymi negatywnymi cechami takich programów mogą być:

- duże prawdopodobieństwo opuszczania zajęć przez rodziców, w rezultacie czego przyswojony materiał będzie niekompletny;
- niezdolność niektórych rodziców do samodzielnego przeprowadzenia programu z powodu swojej niestabilności emocjonalnej;
- niezdolność części rodziców do stosowania wyuczonych metod w pracy ze swoimi dziećmi.

Program współdziałania starszych dzieci z młodszymi adresowany jest do dzieci w wieku od 10 do 12 lat, którzy posiadają młodsze rodzeństwo. Starsze dzieci uczą się ponoszenia odpowiedzialności za młodsze rodzeństwo i wspólnego działania. W czasie takiego współdziałania starsze dzieci zdobywają wiedzę pozwalającą im być przewodnikami zmian w rodzinie. Programy te mogą być organizowane w szkołach z wykorzystaniem już istniejących systemów lub niezależnie od szkół. Głównym ich celem nie jest nabywanie przez starsze dzieci umiejętności zabawy z młodszymi, lecz pomoc w budowaniu prawidłowej relacji w diadzie: starsze dziecko – młodsze dziecko, a także modelowanie prawidłowych wzorców zachowań.

Ponadto, programy takie wyróżniają się zaletami:

- pozwalają rozwiązywać problemy tych rodziców, którzy nie mogą brać udziału w programach dla rodziców;
- są ekonomiczne;
- przygotowują dzieci do podjęcia edukacji przedszkolnej;
- reprezentują dobry program przygotowania starszych dzieci do przyszłych rodzicielskich funkcji.

Programy łączące domowe wychowanie z wychowaniem przedszkolnym polegają na tym, że matki zwiedzają przedszkola raz na tydzień i uczą się teoretycznie obcować z dziećmi. Dzieci w czasie tych programów gromadzą do-

świadczanie obcowania z rówieśnikami na zajęciach rysunku, lepienia lub muzycznych. Takie programy mają następujące zalety:

- przy wykorzystaniu personelu pedagogicznego oraz zaplecza socjalnego dla tradycyjnych programów można nimi objąć znacznie większą liczbę dzieci;
- sprzyjają wzmocnieniu pewności siebie u matek i podnoszą poziom wiary we własne siły;
- w tym programie znajdują się wszystkie programy współdziałania rodziców z dzieckiem, ponadto program posiada jeszcze inne zalety, które polegają na tym, iż rodzice mogą obserwować i analizować to, co dzieje się w przedszkolu i jak zachowuje się ich dziecko w takim miejscu.

Podstawową wadą tego programu jest to, iż jest on przeznaczony dla rodziców, którzy większość czasu spędzają w domu lub dla rodzin, w których znajdują się starsze osoby.

Programy patronatu w domu wykazują swą różnorodność, lecz łączy je jedna zasada polegająca na indywidualizacji uwagi poświęconej rodzicom i dzieciom w domu. Wygodne jest to zwłaszcza dla matek karmiących piersią, które nie mogą brać udziału w przedsięwzięciach organizowanych poza domem. Przewagą jest i to, że kształcenie odbywa się w domu na mocy wzajemnych rodzinnych uzgodnień i jednocześnie może obejmować kilku członków rodziny. Ale jeżeli specjaliści nie uchwycą indywidualnych rodzinnych usposobień i nie wezmą pod uwagę kulturalnych czynników, mogą powstawać problemy. Należy zaznaczyć także, że programy patronatu w domu są bardziej kosztowne i pracochłonne. Zastosowano w nich inne rozwiązania, ponieważ wykorzystywane są indywidualne, a nie grupowe metody współdziałania. Jednocześnie to podejście udowodniło swoją wysoką efektywność.

Kompleksowe programy dla dzieci i rodzin opracowane zostały w wyniku:

- 1) uświadomienia sobie historii wychowania przedszkolnego, a w szczególności pytania o to, dlaczego szkoły i przedszkola uzyskały takie znaczenie w XIX wieku;
- 2) zrozumienia tego, że istniejące modele niewystarczająco zaspokajały potrzeby dzieci we współczesnych, rozwijających się i uprzemysłowionych krajach;
- 3) ukazania nowego modelu kompleksowych programów dla rozwiązania problemów dzieci i rodzin, w których mogą powstawać problemy i konflikty;
- 4) refleksji nad pytaniami polityczno-społecznymi bezpośrednio związanymi z wychowaniem przedszkolnym¹⁰. Pierwotny cel kompleksowych programów polega na tym, by pomóc rodzicom wychowywać zdrowe dzieci w takich sytuacjach, kiedy państwo nie jest zdolne zaproponować odpowiednich rodzajów usług społecznych. Przy tworzeniu nowego modelu rozwoju człowieka należy przede wszystkim zwrócić uwagę na kontakty między dziećmi i różnymi kontekstami społeczno-kulturalnymi, w których funkcjonują dzieci, a także ich rodziny. Chociaż na dziecko wpływa nie tylko rodzina, to jednak ona spełnia

¹⁰ Дж. Беннетт, *От дошкольных учреждений к комплексному программированию образования детей и семей*. [В:] *Развитие детей младшего возраста: Создание основы обучения*, 2000, ЮНЕСКО: Сектор образования, с. 47–51; Т. Senko, *dz. cyt.*, s. 27–29.

funkcję pierwotnego pośrednika między dzieckiem i innymi ważnymi czynnikami środowiskowymi, jak np. źródło wychowania i obowiązkowy współpracownik szkoły. Programy powinny być proste, by przynosiły zamierzony efekt. Powinny spełniać podstawowe cele, jak: zdrowy rozwój matki i dziecka, elementarną infrastrukturę, fachowe przygotowanie specjalistów pracujących z rodzinami.

Takie programy są bardzo efektywne:

- w krajach rozwijających się, gdzie tradycyjne modele nie zawsze odpowiadają potrzebom dzieci i rodzin;
- tam, gdzie istnieje szeroka gama programów dla wsparcia rozwoju dziecka; nowatorska praca wielu rządowych organów i pozarządowych organizacji w rozwijających się krajach udowodniła, że programować rozwój dzieci można efektywnie i nie ponosząc zbyt wysokich kosztów;
- nawet w najbiedniejszych krajach, udzielając wsparcia rodzinom, można znacznie poprawić rozwój i wykształcenie dzieci.

Cechą wspólną wymienionych programów jest to, że ich celem jest polepszenie rozwoju fizycznego i psychicznego dzieci za pośrednictwem rozwoju zdolności rodziców i wychowawców, których zadaniem jest zaspokajać potrzeby dzieci. Te zadania dochodzą do skutku drogą aktywizacji rodziców do różnych rodzajów działalności. Mogą być oni:

- *instruktorami* dla innych rodziców lub uczestników oświatowych przedsięwzięć dla rodziców;
- *wychowawcami* lub *administratorami* w dziecięcych przedszkolach, programach odejścia dzieci z domu i innych programach;
- *aktywistami-wolontariuszami* biorącymi udział w przedsięwzięciach dotykających medyczno-sanitarnej pomocy, odżywiania się;
- *wychowawcami* swoich własnych dzieci w domu;
- *popularyzatorami* programów rozwoju dzieci w młodszym wieku i kierownikami miejscowych lub rejonowych sieci.

Rodzice i aktywiści-wolontariusze wykonują te role w różny sposób: pracując odpłatnie lub na ochotnika w ramach formalnych systemów lub organizacji dobrowolnych, odbywszy wąsko lub szeroko specjalistyczne programy, w ciągu całego roboczego dnia lub po godzinach pracy. Biorąc udział w tej pracy, rodzice pomagają nie tylko rozwojowi dzieci, lecz również rozwojowi własnemu intelektualnemu i społecznemu.

Dany rodzaj pracy jest niezbędną, lecz niewystarczającą strategią przeciwdziałania lub ograniczenia przyczyn ryzyka u dzieci. Dla zapewnienia **wysokiej efektywności** program powinien odznaczać się następującymi cechami:

- *obecność komponentów* przygotowania, monitoringu i oceny;
- *istnienie sieci wsparcia i współpracy* z miejscowymi organizacjami w celu ustanowienia trwałych kontaktów pozwalających przeprowadzać projekty angażujące głównie własne zasoby;
- *projektowanie stałej odnowy celów i strategii* programu jako komponentu ich wzrostu, rozwoju i przystosowanie się do zamieniających się społecznych, politycznych i ekonomicznych umów.

Należy pamiętać, że sam udział rodziców w rozwoju rodzin nie pozwala na zniwelowanie problemów. Lecz dopiero ich udział w połączeniu z innymi programami dla dzieci w młodszym wieku może dać określone, pozytywne rezultaty:

- 1) Rodzice zaczynają pojmować kontekst i aktualność kultury, w której żyją i pracują.
- 2) Rodzice starają się zapewnić dzieciom i ich rozwojowi większą troskę.
- 3) Nawet rodzice ze stosunkowo niskim poziomem wykształcenia formalnego mogą odnieść, uczestnicząc w takich programach, wiele korzyści i przy odpowiednim przygotowaniu zostać bardzo efektywnymi wychowawcami w stosunkowo krótkim czasie.
- 4) Wiedza i nawyki zdobyte przez rodziców w procesie aktywnego udziału w rozwoju swoich dzieci okazują się szczególnie przydatne zwłaszcza w tym wypadku, kiedy rodzice biorą udział w programach od momentu urodzenia pierwszego dziecka; w tym wypadku zdobytą przez siebie wiedzę są zdolni wykorzystywać z myślą o dalszym rozwoju rodziny.
- 5) Programy mogą być dostępne dla izolowanych grup ludności przy relatywnie niedużych nakładach.
- 6) Udział rodziców umacnia rolę rodziny w wychowaniu dzieci, zwiększa odpowiedzialność, sprzyja pozytywnemu, długotrwałemu oddziaływaniu.
- 7) Włączeni w wychowanie swoich dzieci rodzice stają się „integrującym elementem” różnych instytucji służących pomocą dzieciom, poprzez posiadaną wiedzę pomagają optymalizować wykorzystanie istniejących służb.
- 8) Udział rodziców w podobnych programach wzmacnia zainteresowanie osobistym rozwojem i podnosi poziom wykształcenia wszystkich członków rodziny.

Doświadczenie pracy w ramach przeanalizowanych programów nowatorskich pozwala sformułować uniwersalne wartości, które mogą stosować zarówno rodzice w sytuacji współdziałania rodzinnego, jak również pedagodzy społeczni i psychologowie rozstrzygający zadania optymalizacji tego współdziałania. Będzie to sprzyjać pełnowartościowemu rozwojowi dziecka, jego socjalizacji, jak również rozwiązaniu zadania stworzenia komfortu w rodzinnych stosunkach. Ogólnie rzecz biorąc, wartości te można sformułować następująco:

- konieczność przejawiania pozytywnych uczuć, miłości i troski w odniesieniu do dziecka;
- wykształcenie w dziecku pewności siebie, swoich sił i możliwości wykorzystania pochwały;
- rozwój aktywności i inicjatywy dziecka i umiejętność kształtowania jego prawidłowego charakteru;
- pomaganie dziecku w nabywaniu umiejętności koncentracji;
- dążenie do nawiązania dialogu z dzieckiem, omówienie z nim trapiących go problemów z wykorzystaniem emocjonalnych aspektów mimiki i pantomimy;
- pomoc dzieciom we wzbogacaniu ich doświadczenia życiowego z wykorzystaniem porównań, bajek, spektakli;

- pomoc dziecku w ustanowieniu granic i możliwych parametrów w otaczającym go świecie, ukierunkowanie go i wspólne omówienie złożonych życiowych sytuacji, wyszukiwanie alternatywnych dróg wyjścia z tych sytuacji;
- kształtowanie zdolności: postawienie siebie na miejscu dziecka, rozumienie jego myśli i postrzegania przez niego świata, umiejętność oddzielenia emocji i uczuć od osoby dziecka;
- konieczność objaśnienia dziecku swoich spostrzeżeń na temat świata zewnętrznego.

W ten sposób oświata rodziców i udział społeczeństwa w rozwiązaniu problemów polityki rodzinnej stają się ważnymi komponentami każdego programu wychowania dzieci i troski o ich rozwój, a jeżeli sytuacja ekonomiczna kraju nie pozwala przeprowadzić programu w przedszkolach, to dobrym początkiem jest właśnie kształcenie rodziców.

Analiza materiałów pozwala z jednej strony lepiej uświadomić sobie problem rozwoju polityki rodzinnej w niektórych wysoko rozwiniętych krajach nowoczesnej Europy oraz kierunki nowatorskie w polityce rodzinnej, a z drugiej – wybrać najbardziej efektywne sposoby pracy psychologów i pedagogów społecznych z rodziną przy stworzeniu warunków dla pełnowartościowego rozwoju i socjalizacji dzieci.

Bibliografia

- Heekerens H.-P., *Familientherapie und Erziehungsberatung*, Asanger, Heidelberg 1989.
- Kaufmann R.A., *Die Familienrekonstruktion: Erfahrungen – Materialien – Modelle*, Asanger, Heidelberg 1990.
- Richter H. E., *Patient Familie*, Rowohlt, Reinbek 1970.
- Senko T., *Psychologia interakcji. Książka piąta: Rodzinna polityka i psychoterapia rodziny*, Bielsko-Biała 2006.
- Tyszka T., *Socjologia rodziny*, Warszawa 1994.

Streszczenie

The development and modern directions in family policy

The text presents the whole area of informational analysis and knowledge in the process of an alternative approach to the fulfilment of a child's needs as part of work with the environment where a given child is functioning. Several terminological issues are pointed out, which result from the specificity of a particular approach. The obtained experience is interesting and practical for psychologists as well as social workers and teachers who work with children of a given age and their familie.